

AZƏRBAYCAN

FOLKLORU VƏ ƏDƏBİYYATI, QADIN HAQLARI VƏ PSIXOLOJİ ANALİZ

Ülkər İsayeva

Psixoloq, Xəzər Universiteti Psixologiya departamentinin müəllimi və elmi işçisi

2020-ci il iyulun 10-da Varyox.az saytında Xəzər Universiteti Psixologiya departamentinin müəllimi və elmi işçisi Ülkər İsayevanın "Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı, qadın haqları və psixoloji analiz" adlı məqaləsi çap olunmuşdur. Məqaləni oxucularımıza təqdim edirik.

İnsan psixologiyasına fundamental təsir göstərən bir neçə mühüm faktorlar vardır ki, bunların ən vaciblərindən biri də dildir. Elm adamları və dilçilər dilin insanların düşüncə və davranış tərzini necə formalaşdırması ilə bağlı geniş miqyaslı araşdırmalar və tədqiqatlar aparmışlar. Dil mədəniyyətin bölünməz hissəsidir və gündəlik olaraq istifadə edilən sözlər, cümlələr, ifadələr insanın düşüncə tərzinə və davranışlarına dərin təsir göstərir.

İstifadə etdiyimiz dil bizim sosial problemlər və proseslər haqqında düşüncələrimizi güclü şəkildə şərtləndirir və şəkilləndirir. Öztümtüzlü ifadə etməyimiz və beynimizdəki, daxilimizdəki fikirləri cəmiyyətə çatdırmağımız üçün mövcud olan dildən istifadə edirik və buna görə də müasir dilimizin yaşadığımız dövrə görə uyğunlaşması həddindən artıq vacib məsələdir. Danışqı dili həmin dildə danışan cəmiyyətin aynasıdır və sadəcə həmin dövlətin mədəniyyəti və tarixini deyil, eyni zamanda onun dəyərlərini və inanclarını da özündə əks etdirir.

Bu məqalədə vurğulamaq istədiyim mövzu

Azərbaycan dilinin bölünməz qismi olan Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatıdır. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı çox zəngin nümunələrdən ibarətdir və olduqca qədim tarixə malikdir. Şifahi xalq ədəbiyyatı əmək nəğmələrindən başlayaraq daşanlar, nağıllar, əfsanələr, tapmacalar, atalar sözləri və s. nümunələrdən ibarətdir. Bu nümunələr xalqımızın adət-ənənələri, mənşəyi, tarixi, baxış və görüşləri ilə bizi tanış edir və həmçinin bizə qəhrəmanlıq, dürüstlük, insanpərvərlik, yaxşılıq, vicdan və s. kimi xüsusiyyətləri öyrədir.

Günlük həyatımızda ən çox istifadə olunan folklor nümunələri atalar sözləridir. Atalar sözləri hər bir dilin mühüm hissəsidir və adətən əxlaqi-tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan, xalqı düzgün yaşamağa yönləndirən hikmətli ifadələrdən ibarət olur. Atalar sözləri hər vəziyyətdə istifadə oluna bildiyi üçün bizim şüuraltımıza digər ədəbiyyat nümunələrindən daha çox təsir edir, mədəniyyətimizi və günlük həyatımızı əks etdirərək, düşüncə tərzimizi formalaşdırır. İngilis şairi William Penn-in dediyi kimi, "Bir millətin müdriyyəti onun atalar sözlərində əks olunur". Hamımızın

sevə-sevə istifadə etdiyimiz atalar sözləri və məsəllər var ki, həqiqətən də insanları motivasiya edib onları pis əməllərdən və destruktiv davranışlardan uzaqlaşdırmağa kömək edir. Keçmiş nəsillərimiz öz həyat təcrübələrini bu məsəllər vasitəsilə gələcək nəsillərə ötürməyə çalışıb və müasir psixoloji tədqiqatlar da onların düzgün nəzəriyyəyə əsaslandığını isbat ediblər. Bunlara misal olaraq, özümün də daim istifadə etdiyim bir neçə atalar sözlərini sadalamaq istəyirəm:

Artıq tamah baş yarar.

Az olsun, saz olsun.

Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ olar.

Dama-dama göl olar.

Dəmiri isti-isti döyərlər.

İşləməyən dişləməz.

Kamil bir palançı olsa da insan,

yaxşıdır yarımçıq papaqçılıqdan.

Kor kora kor deməyə, bağı çatlayar.

Meşə çaqqalsız olmaz.

Mərdi qova-qova namərd edərlər.

Nə əkərsən, onu da biçərsən.

Rüsvət qapıdan girərsə, iman bacadan çıxar.

Tək əldən səs çıxmaz.

Lakin ədəbiyyatımızda nə qədər ibrətamiz və müdrik nümunələr olsa da, bəzi absurd və köhnəlmiş fikirlər var ki, bunlardan güntümüzdə istifadə etmək düşüncəmizə kölgə salır və ətraf mühitimizə, həyatımıza və digər insanlara zərər verir. Bütün dünyada da olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında mövcud olan bəzi folklor nümunələri güntümüzdə böyük əhəmiyyət kəsb edən qadın haqları uğrunda mübarizəni çətinləşdirir. Atalar sözlərinin yenilənməsi və bəzilərinin tamamilə istifadə olunmaması fikri bir çox ədəbiyyatçıları və başqa insanları qıcıqlandırır, çünki milli adət-ənənələrimizi və mənşəyimizi əks etdirən bədii əsərlərə toxunma fikri bəzi insanlara qərribə və gərəksiz gələ bilər.

Azərbaycanda qadın haqlarının digər ölkələr-

dən daha yaxşı vəziyyətdə olduğunu isbat etməyə çalışan insanlar tarixdən misal gətirərək, başqa bir çox ölkələrdə qadınların səsvərmə hüququ olmadığı vaxtda – 1918-ci ildə Məmməd Əmin Rəsulzadə və onun məsləkdaşlarının qurduğu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qadınlara seçmək və seçilmək hüququnun verilməsini nümunə göstərirlər. Həm o dövrdə, həm Sovet hakimiyyəti illərində, həm də müstəqillikdən sonrakı müasir dövrümüzdə də qadın haqlarını, gender bərabərliyini təmin etmək üçün dövlət siyasətləri tətbiq olunmuşdur. Lakin bu cür dövlət siyasətləri və hüquqi qərarlar qadın haqlarını və qadının cəmiyyətdə rolunu gücləndirmək üçün yetərli deyil. Azərbaycan millətinin şüuraltına təsir edən bütün məsələlər ciddiyyə alınmalı və yenilənməlidir ki, insanlar stereotiplərdən, önmü-hakimədən və qadınlara qarşı diskriminasiyadan, cəmiyyətimiz isə qadın cinayətlərindən azad olsun. Nəçə ki, dilimizdə arxaizmlər və tarixizmlər istifadə olunmur, gündəlik olaraq tətbiq olunmur, eləcə də mənəviyyatımıza, psixologiyamıza və insan haqları mövzusunda mənfi təsir göstərə biləcək uzun illərdən qalan, müasir və çağdaş həyat tərzilə uyğunlaşmayan aforizmlərdən və atalar sözlərindən istifadə etməmək lazımdır. Bu cür atalar sözləri yarandıqları mühitin, maarifçilərimizin tənqid etdiyi dövrlərin məhsulu olaraq çağdaş dünyamıza uyğun gəlmirlər.

Gəlin bir yerdə müasir güntümüzdə də tez-tez işlədilən, gender bərabərliyinə və qadın haqlarına xələl gətirən bir neçə atalar sözlərinə fikir verək:

Qadının obyektivləşdirilməsi

Arvadnan atı əmanət vermə.

Qadın sözə baxmır, saxlamaq nə gərək.

Qız gözəl gərək, oğlan - igid.

Qız dediyin ağacdakı almadır, kim salar, o da aparar!

Qız alanın ya bir çuval qızılı gərək, ya bir çuval yalanı.

Arvad kişinin qoltuq saatıdır.

Qadının cəmiyyətdəki rolunun əhəmiyyət-sizliyi və ağıllıq dəyərsizliyi

Arvad olan yerdə dava olar.

Analı qızın özü böyüyər, anasız qızın sözü böyüyər.

Arvadın saçları uzun olar, ağılı gödək.

Evlərə gedən qızın qulaqları kar, dili lal, gözləri kor gərək.

Evlərə gedən qızın başı qovğalı olar.

İşin düşdü arvada, ölən günün sal yada.

Qadının gücü göz yaşındadı.

Qadının həyatındakı rolunun ərə getməkdən ibarət olması, erkən nikah təbliğati, qadına qarşı zorakılıq və dul qadınların dəyərsizləşdirilməsi

Dul arvadı qız adına almazlar.

Dul arvadın boğçası qoltuğunda olar.

Dul arvadın divarı alçaq olar.

Qızını döyməyən, dizini döyər.

Qızı öz xoşuna qoysan ya mütrübə gedər, ya zurnaçıya.

Qız qundaqda, cehizi sandıqda.

Alma arvadın dulunu, dalsynan gələr qulunu, satar soyar pulunu, ayrı qoyar malını.

Ana olanda kişi anası ol.

Əmi qızıynan əmi oğlunun kəbini göydə kəsilib.

Ər arvadın tacıdı.

Ərə gedən qızların dili altında qənd gərək.

Gəmindən qız olmaz.

Qız anadan olanda gözünü açar, deyər: - bu bizim ev deyil.

Qız evin qonağıdı, vaxt gələr, gedər.

Qız onbeş yaşında ya ərda gərək, ya da gorda.

Qız özgə əmanətidi.

Qızını qoy beşiyə, cehizini qoy eşiya.

Ərsiz arvad - cilovsuz at.

Arvadı əri saxlar, pendiri dəri.

Qız gedəridir, oğlan ürək başıdır.

Yuxarıda sadalanan atalar sözləri ədəbiyyatımızda mövcud olan, qadın və kişi bərabərliyinə zidd olan nümunələrin yalnız kiçik bir hissəsidir. Sadəcə atalar sözləri deyil, şifahi ədəbiyyatımızın digər nümunələri, bir çox yazıçılarımız və şairlərimizin əsərlərində də qadınların və kişilərin kateqoriyalara təyin olunması, onların davranışlarının cinsiyyətinə əsasən müəyyən olunması mövzuları geniş yer alır. Sadəcə Azərbaycanda deyil, bütün dillərdə bu cür folklor nümunələri mövcuddur. Hal-hazırda qabaqcıl dünya ictimaiyyətində aparılan vacib mübarizələrdən biri də odur ki, insanları qadın və ya kişi, cavan və ya qoca, gözəl və ya çirkin, varlı və ya kasıb və digər kateqoriyalara ayırmaq yerinə, hər bir insanın individual olaraq nələrdən xoşu gəldiyini, nələrə önəm verdiyini, nə nailiyyətlər əldə etdiyini öyrənib, hiss edib, o cür davranmasına imkan yaratmaq lazımdır.

Bu gün bütün dünyada bir çox beynəlxalq təşkilatlar "women's empowerment", yəni "qadınların gücləndirilməsi" mövzusu ilə əlaqədar böyük layihələrə imza atır və bu layihələrə küllü miqdarda vəsaitlər ayırırlar. Qadınların gücləndirilməsi layihələri onların təhsil, peşə və həyat tərzini seçmələrinin məhdudiyətlər olmadan həyata keçirilməsinə imkan verməyə yönəldilir. Qadınların səlahiyyət və bərabərlik yolunda bir çox maneələri vardır ki, bunlardan biri də mədəni normalardır. Yaşadıqları mədəniyyət və cəmiyyət qadınların gücləndirilməsi üçün səy göstərmə və bəzi şeylərin kökündən dəyişməsinə hazır deyilsə, bu mübarizə onlar üçün daha da keşməkeşli keçəcəkdir. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, mədəniyyətimizi formalaşdıran mütəmül amillərdən birinin də ədəbiyyat olduğu üçün, mütəsir ədəbiyyatda insan haqları, gender bərabərliyi və tolerantlıq mövzularına geniş yer verilməlidir.

Təbii ki, həm şifahi, həm də yazılı Azərbaycan ədəbiyyatında qadınlar haqqında gözəl əsərlər var ki, bunların məktəblərdə öyrədilməsi, mütəmül olaraq xatırlanması, yenidən səhnələndiril-

məsi müasir ədəbiyyatda bu tip əsərlərin yazılması üçün böyük motivasiya ola bilər. Buna misal olaraq ilk növbədə XX əsrin əvvəllərində qadın azadlığı mövzusunda ən gözəl əsərlərin müəllifi, yazıçı, dramaturq və şair Cəfər Cabbarlıni göstərmək istəyirəm. Cəfər Cabbarlınin əsərlərinin bir çoxunda cəmiyyətin qadın hüquqlarına qarşı göstərdiyi mənfi münasibət tənqid olunur və qadınların bu çətinliklərlə mübarizə aparıb öz hüquqlarını qorumasının vacib olduğu təbliğ edilir.

Azərbaycan ədəbiyyatında qadının mənəvi azadlığının mühümlüyünü vurğulayan və təxminən 100 il bundan əvvəl yazılmasına baxmayaraq aktuallığını itirməmiş olan "Sevil" pyesi Azərbaycan qadınının "azadlıq rəmzi" adlandırılırdı. Bundan əlavə, Cəfər Cabbarlınin "Ana", "Qızlardan kişilərə protesto" kimi şeirləri, "Aslan və Fərhad", "Dilbər", "Gülər" kimi hekayələri, "Solğun çiçəklər", "Od gəlini", "Almas" kimi pyesləri dövrün gender bərabərsizliklərini və qadın çaresizliklərini əhatə edirdi.

Mirzə Fətəli Axundov da öz dövrünün qadın problemlərinə biganə qalmayaraq, öz əsərlərində

məişət zorakılığı, erkən nikahları göstərməklə bərabər güclü qadın obrazlarına da yer verirdi. Səməd Vurğun və Cəlil Məmmədquluzadə kimi muəlliflər, həmçinin, öz əsərlərində qadın və kişilərin hüquqi bərabərliyinə böyük əhəmiyyət verirdilər.

Təəssüf ki, mövcud olan ədəbiyyat nümunələrinin çoxu xoşniyyətli cinsiyyətçilik üsulundan istifadə edərək, qadınları sadəcə ana funksiyası daşıyan biri olaraq görür, onları ana olduqları üçün müqəddəsləşdirir. Anahq, əlbəttə, çox əhəmiyyətli və çətin vəzifədir. Amma ana ola bilməyənlər və ya olmaq istəməyənlər yetərsizlik kompleksini yaşayır və necə davranmalı olduqlarını diqqət edən çərçivəyə salınırlar. Halbuki, qadınları, bu cəmiyyətin bərabər fərdləri olaraq görmək üçün onları daxildən gücləndirən, işləməyə və karyera qurmağa, qorxu və yetərsizlik hisslərindən azad olmağa çağıran, bu dünyaya gəlmə səbəblərinin evlilik olmadığını xatırladan, maarifləndirici, müasir ədəbiyyat əsərlərinə ehtiyacımız var.

<https://varyox.az/analizator/azerbaycan-folkloru-psixoloji-analiz/>

ARTICLE BY ULKER ISAYEVA, FACULTY MEMBER AND RESEARCHER AT KHAZAR UNIVERSITY DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY, PUBLISHED ON VARYOX.AZ.

On July 10, 2020, *Varyox.az* published an article by Ulker Isayeva, faculty and research member at Khazar University's Department of Psychology, entitled "Azerbaijani Folklore and Literature, Women's Rights and Psychological Analysis". In the article, which is the result of the research, the author examines the topic of women's rights in Azerbaijani proverbs and provides a psychological analysis.

It is noted that proverbs usually contain wise sayings that have a moral and educational value and guide people to live with dignity. Because it can be used in any situation, it influences people more than other examples of literature, shapes their way of thinking, and helps to avoid bad deeds and destructive behaviors.

At the same time, it is noted that in some cases, no matter how instructive and wise examples are in Azerbaijani folklore, there are proverbs that contain some absurd and outdated ideas that bring harm and complicate the struggle for women's rights, which are of great importance in modern times. Therefore, it is considered right not to use them.

The author grounds her opinion on examples from Azerbaijani proverbs.